

BETON

KULTURNO PROPAGANDNI KOMPLET BR. 168, GOD. XI, BEOGRAD, UTORAK, 23. FEBRUAR 2016.

Redakcija: Miloš Živanović, Saša Ćirić; Font Mechanical: Marko Milanković; E-mail: beton@danas.rs, redakcija@elektrobeton.net; www.elektrobeton.net; Sledeći broj izlazi 15. marta

MIXER

Piše: Adriana Zaharijević

ZAJEDNICA I RADIKALNA LJUDSKOST

Ne znam kako vi, ali ja i danas, čak i kad u sebi izgovorim reč „Kosovo“, čujem kako njome odzvanja glas koji nije moj: njom vibrira jedna tuđa tonalnost, jedan tuđi grcaj, neka tuđa muka. Tuđa, a opet svima, čini mi se, dobro znana. Tuđa, a opet užljebljena u tu reč kao sâmo njeno srce. To „Kosovo“, koje je nekako u isto vreme postalo poznato i kao „srce Srbije“ – te tako odzvanja u ovim tonovima i s fasada raznih čestitih gradova koji bi se, možda s pravom, pre mogli nazvati srcima Srbije – odjeknuo je u februaru 2008. godine s velike, na brzu ruku naštelovane bine u Beogradu, u sledećem nizu: „Šta je Kosovo? Gde je Kosovo? Čije je Kosovo? Ima li nekog među nama ko nije sa Kosova? Ima li nekog među nama ko misli da Kosovo nije njegovo? Kosovo, to je prvo ime Srbije! Kosovo pripada Srbiji! Kosovo pripada srpskom narodu! Tako je odvajkada i tako će vazda i biti!“ Od tada, kada smo simultano bili „poštovani građani Srbije i Srbija“, baš kao što smo, uzgred, i Ustavom Srbi i drugi građani Srbije, reč „Kosovo“ počinje tako neobično da treperi kad god se izgovori, ma i s najvećom ozbiljnošću.

Tada ju je izgovorio premijer Srbije, suočen ne samo s beogradskim masama kojima je korene olako izmestio na Kosovo bez Metohije, nego i sa samoopredeljenim strukturama države(*) Kosovo koje su pobile argument o istorijskom pravu Srbije na svoj dragoceni posed, kao i s međunarodnim strukturama koje su to podržale, a kojima se ogorčeni premijer, moguće je, tada jedino i obraćao. Nije, međutim, taj prpošni ton tema ovog teksta, ma koliko da (neprestano, neprijatno) odzvanja ovom reči. Iz tog niza retoričkih pitanja, ponovljenih i ponavljanih toliko puta, iskršava jedno važno pitanje. Da li se u ovim besomučnim ponavljanjima, o *slučaju zemlje K.* (citiram Gezima Krasnićija) ikada mislilo u kontekstu *zajednice* ljudi, umesto u kontestu teritorije i narušene dominacije na njoj? Da li je između Beograda i Prištine, ta dva simbolička srca Srbije, ikada bila načinjena zajednica koja se nije zasnivala na teritorijalnosti, krvi i deljenom sećanju, zajednica koja se nije određivala na temelju vlastitog ekskluzivnog prava poseda nad njima? U onome što sledi želim da se osvrnem na jednu takvu alternativnu zajednicu. Ženska mirovna koalicija nastala između mreže Žena u crnom i Mreže žena Kosova predstavlja utopijski političku zajednicu, vođenu logikom koja se suprotstavlja logici poseda i ekskluzivističkoj logici pripadnosti ovom ili onom narodu. Ona nam se nudi kao dragocen primer za promišljanje zajed-

nica koje nisu ni organske i simboličke poput „našeg naroda“ (kojem pripada vekovno pravo poseda), ni artificijelne i simboličke poput „međunarodne zajednice“ (koja na različite načine interferira u polje sprovođenja tog prava). Kontekst u kojem se ova zajednica pojavljuje – kontekst ambivalentne, podeljene, razdelovljene države i dugo tinjajućeg rata, i prožetost prisustvom obe pomenete „zajednice“ – otvara različite dimenzije njene alternativnosti. Na neki drugi način, ona rečito govori i dimenzijama njene utopičnosti.

KOSOVO IZ BEOGRADA, NA DRUGAČIJI NAČIN

U procesu dezintegracije zajedničke države, Beograd je za mnoge postao strašni toponim, sinonim za središte proizvodnje razaranja i rasposedovanosti, i za manipulisanje predstavama o životima koji ugrožavaju, i stoga su legitimo usmrtni. Reč je, i nipošto usamljen, iskaz Škeljzena Malićija iz 1999. godine: „Ja se danas stidim Beograda i imam osećaj da moja noga tamo neće kročiti, dok se ne bude dobro dekontaminirao. Jasno je dakle da se nisu mogli tako lako dogoditi u Vukovar, i Sarajevo, i Srebrenica, a sada i Kosovo, a da *slobodarski i liberalni Beograd kruga dvojke* može da spava čiste savesti“. Postojanje drugačijeg govora iz Beograda – govora koji ne sakralizuje teritorije, ne opravdava uništavanje i proterivanje ljudi, ne zataškava silovanja i mučenje – koji, naprotiv, o njima javno svedoči i zbog njih javno žali, bilo je iznimno važno. Ta re-

Fotografije u broju: Grac, decembar 2015. foto I. Javorski

verzna i radikalno politička govorna pozicija – u Beogradu odveć često proskribovana kao „ustaška“, „balijska“, „šiptarska“, „strana“, „plaćenička“, ali i „kurvinska“, „pederska“, dakle, strana i bezočna na druge načine – nije, međutim, radikalna samo u Beogradu, niti je radikalna samo za one koji izvana svedoče porukama oprečnim zvaničnom Beogradu. Okupiranje centralnih prostora javnosti, trgova, istih onih sa kojih su poslate nebrojene političke poruke, u crno odevena tela bez glasa koja se pomažu jednostavnim, disruptivnim pisanim rečima – poput „Albanke su naše sestre“, „Ljubenić – Lubenigë“, „Pamtimo“ – pretvaraju vidljivo i nedozvoljeno žaljenje u samu alternativu suverenoj govornoj poziciji koja ima moć da definiše političko i da ga posredstvom rata ili institucionalnim nasiljem sprovodi u delo. Reč je o politici koja nagoni na pitanje, koje postavlja At-

MIXER

Adriana Zaharijević: Zajednica i radikalna ljudskost

CEMENT

Saša Ćirić: Nostalgija i groteska

ARMATURA

Danilo Šarenac: Nasilje i analogije. Srpsko-albanski odnosi 1912-1918
Melita Randelović: Nastavnik i rodna neravnopravnost u školama

VREME SMRTI I RAZONODE

Mehmed Begić: Chinatown / Arhitekt

hena Athanasiou, kojim se to „obicima života može dodeliti status ‘ljudskih’, koji uslovi određuju fragmentirana obzorja ‘naše deljene ljudskosti’, koja se tela vrednuju, o kojim se telima brijemo i koja žalimo, a koja ostaju zapretna, neožaljena i rasposedovana, izvan i s one strane kanona visoke ljudskosti“. Politika mreže Žena u crnom ospoljava se kroz javni čin ritualnog žaljenja za životom koji se ne sme žaliti. To nisu tek prezreni goli životi, koji se na ovim prostorima s vremenom na vreme pojavljuju kao kakvi statistički bumeranži. Reč je o životima zasićenim viškom moći, životima koje je u procesu uspostavljanja poretka između države i nacije, takoreći moguće prevrnuti preko palube da bi se, u izuzetnim okolnostima, smanjio teret broda. Svedočiti ritualno o tim životima u ranijim je decenijama postalo vrhunski čin izdajništva, otpora i neslaganja. Bezglasna pobuna telima postaje pobuna protiv zvaničnog proglašenja prava na svedočenje i žaljenje, protiv zvaničnog proglašenja prava države na posed i prava na rasposedovanje „stranih“ života. Tom se pobunom izriče da (nijedna) država nema prava da proglašava ljudskost i da je ukida, i da se, umesto proizvodnje rata, mora priznati temeljna međuzavisnost ljudi i nužnost politike radikalnog mira. U uslovima kada postoje jasno odvojene „zajednice“, žaliti gubitke „druge“ zajednice, gubitke koji se poništavaju (kao bezvredni posed) i čine nežaljivim (kao bezvredni život), predstavlja politički čin transgresije. Stajanje na centralnom beogradskom trgu s naizgled praznom i naizgled nemom porukom „Ljubenić – Lubenigë“, uspo-

stavlja drugačije moduse onoga što se u javnosti može videti i čuti, drugačije mišljenje od onog koje počinje pitanjem „Gde je i čije je Kosovo?“, drugačiju logiku poseda i rasposedovanosti. Pokušati uspostaviti zajednicu koja neće samo na drugačiji način svedočiti o zajedničkoj prošlosti, već će počivati na uverenju da nema života koji se može prevrnuti preko palube kao bezvredni tovar, znači insistirati na logici međuzavisnosti koja zahteva mir. U tom duhu se odigrao prvi susret mreža žena iz Srbije i žena sa Kosova u martu 2006. godine. U zajedničkom zvaničnom proglasu (Priština+Beograd) ističe se da Ženska mirovna koalicija nastaje kao nezavisna građanska inicijativa zasnovana na ženskoj solidarnosti koja prelazi nacionalne i religijske podele, kao i državne granice. U pozadini ovog smelog proglašenja poput eha odzvanjaju rečenice kojima su se žene jedna drugoj

predstavljale tokom prvog susreta: „Iako mi je brat poginuo u ratu, ja ovde sa vama mogu da pričam“; „Moja devojčica će se roditi u boljem svetu“; „Nikad nisam verovala da ću plakati pred Srbima“; „Tek sada se više ne stidim da kažem da sam feministkinja“; „Nikad nećemo prestati da plaćemo“. Plać kao katarzično razrešenje politike transgresije, zajednički plać „naših“ i „njihovih“, prekida zabranu javnog žalovanja i pomera govor iz pozicije solidarnosti sa sopstvenim nacionalnim identitetom u bestidno feministički govor. Taj plać je politički gest odbacivanja neosetljivosti prema ljudskoj patnji i smrti, odbacivanje mehanizama kojima se postiže dehumanizacija neo-žaljivih. Taj plać je tačka u kojoj solidarnost postaje obustava nastavka nasilja, u kojoj se postaje temeljno svestan života koji je prekanar (*precarious life*), opoziv i zavisn od voļje drugoga.

ŽENSKA MIROVNA KOALICIJA

Susret Beograda i Prištine u Ženskoj mirovnoj koaliciji (koalicioni l grave pėr paqė) svetao je primer u dugoj istoriji neprijateljstava otvorenog i direktnog protivljenja logici kontinuuma nasilja: priznanjem vlastite povredivosti, i rezolutnim odbijanjem prava države, institucija ili pojedinaca na razaranje života. U trenutku koji najavljuje pitanje „Čije je Kosovo?“, ova Koalicija odbija da svoje delovanje zasnuje polazeći od principa teritorije i, umesto njega, u svoje središte stavlja načelo života (ljudi, ne teritorije). Dva susreta Mreže Žena u crnom i Mreže žena Kosova, 2006. i 2007. godine, odigrala su se u Makedoniji, na „ničijoj“ zemlji. Drugi susret, konferencija *Through Women’s Solidarity to a Just Peace* (Posredstvom ženske solidarnosti do pravednog mira), organizovan je zbog poteškoća u realizaciji strateškog plana Ženske mirovne koalicije, usvojene prethodne godine, koji je podrazumevao uvećanje broja zajedničkih aktivnosti i povećanje saradnje u podsticanju dijaloga među ženama različitih etničkih grupa na Kosovu. Susret je bio sredsvo da se prevaziđu finansijski problemi komunikacije i otežani prelasci granične linije između Kosova i Srbije za kosovske aktivistkinje. Konferencija je takođe bila prostor za ustanovljenje strateških ciljeva Koalicije koji govore u prilog njenom političkom potencijalu. Ti ciljevi se mogu grupisati u četiri kategorije: poboljšanje kvaliteta i uvećanje uticaja procesa tranzicije pravde; informisanje instanci međunarodne zajednice o najboljim praksama za podršku postojećim i budućim postkonfliktnim oblicima integracije i interetničke saradnje; poboljšanje međuodnosa iz-

Tekst je nastao u okviru projekta „Figura neprijatelja – preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa“ koji KPZ Beton kao partner realizuje sa Institutom za filozofiju i društvenu teoriju, uz podršku Regional Research Promotion programa (RRPP) Švajcarske agencije za razvoj i saradnju (SDC).

UTOPIJA ALTERNATIVE

Može li se o ljudima ikada misliti izvan teritorija na kojima obitavaju? Postoji li

uopšte ljudski život mimo teritorijalnosti u koju je užljebljen, napose mimo državljanstva koje mu je pripisano? Može li se o ljudskosti ikada misliti izvan logike poseda (teritorije [„Čije je Kosovo?“]), kao o nečemu neteritorijalizovanom, štaviše kao o nečemu što može (ili mora) ostati izvan dosega države? Slučaj zemlje K. u zemlji S. (i ništa manje izvan nje, ili u njoj s asteriskom) ostaje vanredno šakljiv primer igre državljanstva i retorike moćnih i nemoćnih zajednica, koje u konačnici ne odustaju ni za pedalj od stroge logike poseda. Utopijsko „Ljudi, ne teritorije“ testira se svaki put kad potone još jedan brod u vodama oko Lampeduze, i svaki put kada se na tegobnim mestima oformi još jedna zajednica rasporedovanih – među Kurdima i Turcima, među Izralkama i Palestinkama, među ženskim grupama iz Srbije i s Kosova. Opstanak tih krhkih prostora izvan države, izvan nacije, izvan teritorije, ostaje nužno „lako lomljiv“ dokle god je logika rata i poseda ono što definiše koordinate mišljenja o zajednici i postupke njenog stvaranja ■

kurešt 1897., koji srećemo u njenom romanu, vrsta sentimentalne idile, ipak osećamo vrstu autorske naklonosti prema svetu koji je bio društveno stabilniji od našeg, u kome su ugled, čast i poštovanje poretka predstavljale neupitne vrednosti, dok su među višom klasom vladala pravila otmene etikacije i filantropski aktivizam. Društvena nejednakost, primeri bede, ideološki konflikti postoje, ali su rezervisani za rubrike opozicionih novina, čiji se naslovi pominiu usput, kao epohalni ornament. U romanu *Doba mjedi* dominira ironijsko-kritički duh koji je dosledno sproveden nezavisno od razdoblja ili ideologije o kojoj svedoči. Upadaju u oči široke razmere poljskog antisemitizma, koji je bio raširen kod svih društvenih klasa, uključujući i intelektualce i plemstvo, koji je prikazan kao autohton i nezavisan od nemačkog nacizma. Za razliku od revizionističke proze, koja sa uglavnom nacionalističkih pozicija sabotira oficijalnu sliku poratnog jugoslovenskog socijalizma, ističući represivan ili licemeran karakter tog režima, Šnajder postulira izvestan ujednačen kritički evolucionizam. Recimo, u poratnom razdoblju, opisujući atmosferu u Zagrebu, piše: „Prestaju noćna privođenja, ili se jako prorjeđuju. Premda, i dalje pljušte denuncijacije: revolucija traje! Ali gradske ulice se metu, popravljena je ulična rasvjeta, voze tramvaji.“

Kao posledicu tih pristupa dobijamo: kod Joane Prvulesku retroaktivnu apologiju jednom svetu i jednom gradu koji će biti zbrisani ratnim stihijama i u revolucionarnom eksperimentu; kod Šnajdera istoriozofski uvid o paradoksalnom krugu koji je istorija opisala u sudbini slavonskih Nemaca – to je put reverzibilne migracije, od nemačkih kolonista Marije Terezije do folksdojčerskih prognanika sa žigom nacističkih zločinaca. Otuda je drama svakodnevice koju Prvulesku slika neka vrsta malograđanske farse naspram Šnajderovog determinističkog pesimizma u kome tek pojedinačni nagon za opstankom nadvladava opštu nemoguć pojedinca da utiče na tok svog života u doba kojim gospodare militarizovani idoli.

3. Likovi u romanu *Život počinje u petak* ostaju na nivou ilustrativnih funkcija. Ili Dana Krecua je moga da poetički uzdrma konfiguraciju ovog istorijskog romana, otvarajući ga za svejevrsni žanr inverzne utopije. Ako je odlika kraja 19. veka, kako nas uveravaju likovi romana Joane Prvulesku, bila skoro pa opsednutost pitanjem budućnosti i predviđanjem kako će ljudi živeti u novom veku, ili za to godina, u novom milenijumu, Krecu se, neznano kako, u nepomenutoj vremenskoj mašini ili kroz neku crvotočinu u vremenu, vratio sto i više godina unazad. Mogućnost interferencije dave perspektive ostala je neiskorišćena, jer je autorka ovom liku namenila ulogu nemog gosta iz budućnosti i permanentno začuđenog i dezorijentisanog posmatrača, koji odudara od svoje okoline načinom ophođenja i odevanja. Emancipatorski potencijal koji je nosio lik 21-godišnje Julije, koja čita *Vašar taštine* u originalu i poznaje nekoliko stranih jezika, iscrpljen je njenom ulogom tražene udvače, kojoj je edukacija ne toliko ni mamac koliko razbibriga do najvažnijeg događaja u životu onovremene žene, udaje, koja služi i za to da bi mlada poboljšala

svoj socijalni status. Lik osmogodišnjeg siromašnog kurira, Niku (Šor)a, koji živi sa poludemntnom majkom, prozu Prvulesku dovodi u opasnu blizinu sentimentalne i didaktičke proze: marljivo će biti nagrađeni za svoj trud a socijalno prikraćenima će u pomoć priteći darežljivji imućni filantropi. Sasvim izlišno, apolitična Prvulesku izlaže kritici socijalističke nazore uredništva lista Istina, koje jedan od likova iz konkurentskog lista Univerzum, koji inače nema političke članke, doživljava kao militantne i denuncira ih kao ličnu i stranačku pristrasnost.

S druge strane, bez obzira na porodično jezgro fabule i prepoznatljive reference, Šnajderov roman ne pripada sasvim realističkoj tradiciji. „Angažovanjem“ nekoliko grupa likova koji pripadaju: svetu nerodenih, svetu preminulih ili duhova (likovi iz porodice Kempf koji Đuku pohode u snovima ili se pred njim konsultuju na groblju), sferi narodnih legendi i dečjih igara, te likovi štakoracova, kao životinjsko oličenje genocidne grupe, i mrava kao oličenje sovjetskog proizvodnog totalitarizma iz Đukinih noćnih mora; Šnajder je simbolizovao svoju naraciju, unoseći u nju elemente onostranog, legendarnog i alegorijskog. Ipak, time nije zamutio smisao istorijskih zbivanja ili tragičke ljudske egzistencije, već je pitanje uzroka odenuo u ruho makabrične groteske. „Šareni svirac“ iz Hamelina, koji je pod izgovorom da će žitelje tog grada svirkom lišiti napasti pacova, odveo njihovu decu omamljenu muzikom, legenda je u čijem je sadržaju sakrivena analogija koja govori o budućim migratornim lutanjima Nemaca. Šareni svirač je legendarna personifikacija nevolje, u slučaju praoca Kempfa gladi, koja ga je podigla sa rodnog tla i odmamila na neizvestan put. Čak i lik nerodenog sina, koji iz celestijalne pozicije svevidećeg oka komentariše postupke svojih budućih roditelja i navija za njih, ne bi li ostali u životu uprkos mobilizaciji, istočnom frontu, logorskom iskustvu u Staroj Građiški i ratnim okršajima, ima jednu komičku meta funkciju, čim će njegovo sve-znanje ishlapati dinom njegovog rođenja ■

ARMATURA

Piše: Danilo Šarenac

NASILJE I ANALOGIJE. SRPSKO-ALBANSKI ODNOSI 1912–1918

Može se sa dosta sigurnosti tvrditi da u domaćoj javnosti postoji utisak kako nasilje u srpsko-albanskim odnosima predstavlja neizbežnu istorijsku konstantu. U stvaranju ovako pogrešne predstave istorija, bilo naučna ili nenaučna, igra važnu ulogu. Upravo se u primerima iz prošlosti pronalaze argumenti bitni za pravljenje analogija. Time teza o sukobu, kao prirodnom stanju stvari, postaje lako razumljiva i prijemčiva. Savremenici koji su ratovali u vremenu od 1912–1918 neretko su ovo doba videli kao period Sedmogodišnjih ratova. Sedam godina je bilo dovoljno da se u pozadini velikih vojnih operacija odigraju brojni manji ili veći sukobi između srpske vojske i civila, s jedne, i albanskih naoružanih grupa i civila, s druge strane. Bez obzira na sumnjiv stepen proučenosti ovih primera međuetničkog nasilja, priče o nasilnim događajima koji su se tada odigrali još uvek imaju važno mesto u održavanju i podsticanju srpsko-albanskih tenzija. Postavlja se pitanje na koji način istorija može da se bavi ovim veoma brutalnim događajima, a da ne upadne u gore navedenu matricu gde se novi sukobi pothranjuju materijalom iz istorije. Možda slučajeve nasilja iz prošlosti treba prosto prepustiti zaboravu i tako blagotvorno delovati na kulturu sećanja? Treba li odustati od istorijskih analija koja su suviše površnog pristupa prilikom proučavanja događaja, koje ipak razdvajaju čitave decenije? Ono što se predlaže ovim tekstom jeste direktno bavljenje primerima međusobnog nasilja, i to na hiper-realističan način, a u cilju demistifikacije priča o nasilju. S druge strane, istorijske analogije, uz sve manjkavosti, predstavljaju jedan od suštinskih metoda koji omogućavaju istoriografiji da bude primenjena nauka i od koristi savremenom društvu.¹

NASILJE PRVOG BALKANSKOG RATA

Jedna od odlika Prvog balkanskog rata bila je i ta da se srpska vojska u brojnim slučajevima borila više sa albanskim neredovnim trupama, nego sa zvaničnom vojskom Otomanske imperije. Naime, pre nego je Kraljevina Srbija objavila rat Otomanskoj državi 17. oktobra 1912. godine, na srpsko-turškoj granici već su uveliko vođene žestoke borbe. Rano ujutro 15. oktobra četnički odred kapetana Vojislava Tankosića je, suprotno naređenjima srpske Vrhovne komande, napao dve turske karaule. Kapetan Tankosić je imao naređenja da se neopaženo prebaci preko državne granice, a ne da počne rat. Međutim, pomenuti kapetan je pripadao vojnoj struji koja je strahovala od mogućnosti da srpska vlada odustane od rata sa Otomanskom carevinom. Stoga je kapetan Tankosić želeo da učini sve kako bi ubrzao izbijanje neprijateljstava. Napad na karaule završio se neslavno, ali je izazvao čitav niz dešavanja na granici. Pre svega došlo je do žestokog sukoba srpske vojske i četnika sa albanskim pomoćnim trupama. Albanske borce je vodio Isa Boljetinac čiji su borci uspeli da zapale dve srpske granične karaule.² Kao po pravilu srpska vojska i pomoćne jedinice, sastavljene od četnika, sudarale su se sa albanskim borcima i stanovništvom prilikom ulazaka u naseljena mesta širom Kosova i Makedonije. Neretko je srpska vojska ulazila u al-

banska sela previše samouvereno ili je pak dolazilo do nesporazuma prilikom pokušaja da se od lokalnog stanovništva kupi hrana ili izvrši rekvizicija. U mnogim slučajevima akcije razoružanja albanskih neredovnih jedinca i turske žandarmerije završavale su se nasiljem. Vojnik Vojislav Danilović opisao je svoje utiske po ulasku u Prištinu. „Kad smo ušli u varoš, ona je tek pre nekoliko sati bila zauzeta, komiti su doterivali pobunjene Arnaute vezane po dvadeset, jednog za drugog, a komiti ih muvaju kudacima i zatvaraju.“³ Događaj koji se odigrao u Uroševcu slikovito svedoči o karakteru ovih incidenata. Naime, srpska prethodnica, sastavljena od konjanika, ušla je bez otpora u ovu varošicu. Albasko stanovništvo je u početku bilo mirno, ali je zatim usledio iznenadan i žestok napad nedaleko od napuštene kasarne turske vojske.

„Konjanici, neki na konjima a neki peške, pojuriše za konjima, koji se bez jahača, većinom sa sedlima na trbuhu, rezleteše u nazad. Na predstražnom položaju ostaše jedan mitraljez i jedan tronožac. Ostadoše i mrtva tela većeg broja konjanika, a među njima i mrtvo telo rezervnog konjičkog potporučnika Moše Amara.“⁴ Par nedelja kasnije, srpski vojnik Milorad Marković našao se u Uroševcu (Ferizoviću). U svoj dnevnik zapisao je par reči o eplologu ovog događaja.

„Varoš mala. Do kasarne su bili okršaji. Tu su poginuli rezervni poručnik, narednik, dva kaplara i nekoliko vojnika. Poručnika su ukopali sa vojnicima. Porodica iz Beograda došla i otkopala ga. Dva kaplara su zajedno sahranili. Kasarne su na brdu s kojih je divan pogled na okolne planine, čiji su vrhovi beli od snega... Po brdu puno streljačkih rovova, mnogo praznih čaura. Naši su mnoge Arnaute isekli u Ferizoviću.“⁵

Sukoba sa Albancima bilo je i kada su završene vojne operacije na Kosovu i u Makedoniji. Prodor dva improvizovana srpska odreda u Albaniju, u jesen i zimu 1912/1913, pružio je još prilike za međusobne obračune, ovoga puta u haotičnim prilikama u kojima se uspostavljala nova albanska država.

TZV. TREĆI BALKANSKI RAT

Uprkos uverenju srpskih vlasti da će na teritorijama osvojenim u dva Balkanska rata vladati mir, veoma brzo se pokazalo da su ovakva očekivanja bila ne-realna. Naime, u avgustu 1913. godine srpska vojska je napustila sve strateške tačke unutar Albanije i povukla se na demarkacionu liniju, u očekivanju konačnog razgraničenja između Albanije, Crne Gore i Srbije. Međutim, na granici su se događali gotovo svakodnevni incidenti koji su uključivali manje napade na srpska isturena vojna odeljenja kao i na srpske organe vlasti. Svega par nedelja ranije demobilisane su srpske trupe koje su učestvovale u dva Balkanska rata, pa je u to vreme srpsko-albansku granicu branilo svega 2000 srpskih vojnika. Manji incidenti su 20. septembra 1913. godine prerasli u pravi mali rat. Najpre su srpske trupe u Piškopeji napadnute iz pravca Albanije, ali i od strane lokalnih oružanih grupa. Napadi su istovremeno počeli i u pravcu Ohrida, Debra i Struge. Srpske jedinice su se svuda povlačile, a u brojnim slučajevima manja vojna odeljenja nisu uspeła da se izvuku na vreme, pa su sasvim uništena. Srpska vlada verovala je da u pitanju napad oko 10.000 ratnika koji su dobro opremljeni pristigli iz Albanije. Albanske borce vodile su vođe koje su od ranije bile itekako poznate srpskim vlastima: Isa Boljetinac i Bajram Cur.⁶ Srpska vojska je na svim položajima bila iznenađena i trpela je velike gubitke, a Albanskim ustanicima je pošlo za rukom čak i da ovladaju Debrom.

Austro-Ugarska je insistirala da nije reč o napadu albanske vojske na Kraljevinu Srbiju, već o pobuni lokalnog stanovništva. U stvarnosti se činilo da su ova dva fenomena bila pomešana. Obe strane želele su da izvrše pritisak u cilju dobijanja povoljnije granične linije pred najavljene pregovore. U srpskom javnom mnjenju isticalo se da je reč o podmluknom napadu, izvršenom u trenutku koji je najmanje odgovarao srpskoj državi. Insistiralo se da je Srbija bila primorana da vodi treći rat za redom. Slika „divljačkih hordi“ koje masakriraju nemoćne srpske vojnike opisale je beogradsku štampu. Kako bi se pronašla vojska za povratak izgubljenih položaja i umirenje ovog dela države brojna pojačanja su upućena ka Makedoniji i Kosovu. Ipak, to nije bilo dovoljno, pa je kralj Petar I Karadorđević bio prinuđen da naredi mobilizaciju jednog dela obveznika koji su se upravo vratili kućama iz Drugog balkanskog rata. U međuvremenu postalo je jasno da će odgovor srpskih vlasti biti krajnje energičan i brualan. *Politika* je 25. septembra 1913. objavila tekst pod naslovom „Bez milosti“. U njemu je između ostalog pisalo: „Kada vojna pojačanja budu stigla u krajeve, gde Arnauti sada ubijaju, pale i ruše, svi će se vrlo brzo uveriti da se u Kraljevini Srbiji ne može da žari i pali, kao u vreme kada su te zemlje bile pod Turskom vlašću.“ Bila je to najava prave „ekspedicije protiv Arnauta“.⁷

Sa pristizanjem brojnijih srpskih jedinica situacija na bojištu se polako menjala. Albanske grupe su se povlačile ili su uništavane. „Arnauti koje je kod Gornjeg Jelovca, između Debra i Mavrova, bila opkolila naša vojska, nisu hteli da se predadu. Komadant našeg odreda pozvao je Arnaute u nekoliko mahova da se predadu, ali oni to nisu hteli da učine, već su se očajnički dalje borili. Tako su svi do jednog dalje izginuli.“⁸ Srpski pisac Dragiša Vasić indirektno je pomenuo zločine koji su pratili povratak srpske vojske na državnu granicu. On je kao i mnogi drugi naglasio da je srpski seljak bio pogođen ponovnom mobilizacijom.

„Polazeći i bacajući, možda, poslednji put svoj krvav i bolan pogled na zapušteno ognjište, koje sanjaše da obnovi, on je osetio kako mu se grudi nadi-maju besom koje se ne da obuzdati, i on se setio zaboravljenih rana arban-skih. A taj bes pojačalo je ono što je video na ovom, neočekivanom razbojištu. Paučinaste naše posade, iznenađene, behu mnogo nastradale. Masa-krirani, onakaženi drugovi tražili su osvetu. I pod onim utiscima, što ih je poneo sa ognjišta i pod ovim što mu se ukazivahu pred očima na ovom razbojištu, on se ustremio. Nikad, zaista, ovaj narod nije strašnije izgledao ne-

BETON BR. 168 DANAS, Utorak, 23. februar 2016.

go tada. Mi ga nismo mogli poznati. Njegovi udarci, prvi i posljednji put tada, nisu štedeli ni slabe, a bedna sela plamtela su u ognju. Srećom plima je brzo ustuknula. Samo nekoliko dana posle, moglo se videti: kako on, sa očinskom nežnošću, sa onom njegovom očinskom bolećivošću, *po starinski*, miluje, hrani, teši decu svoga kažnenog neprijatelja; samo posle nekoliko časova, on se beše trgao, on se beše gorko pokajao za ono što je bio uradio i što njemu nije bilo svojstveno da čini.”⁹

ALBANSKA GOLGOTA

Krajem 1915. godine Kraljevina Srbija nalazila se u veoma teškoj situaciji, pa se ponovo postavilo pitanje autoriteta njene vlasti nad krajevima Kosova i Metohije. U novembru 1915. godine oko 300.000 srpskih vojnika i više desetina hiljada izbeglica našli su se na Kosovu. Što je boravak bio duži to je i strah srpskih civilnih i vojnih vlasti bio veći da će se ponoviti događaji s jeseni 1913. godine. Još dok su jače srpske jedinice boravile na Kosovu dolazilo je do brojnih manjih sukoba. U Kosovskoj Mitrovici, 23. novembra 1915. godine, srpske jedinice koje su se poslednje povlačile dobile su naređenje da miniraju most preko Ibra. Međutim, komadant ove jedinice je izveštavao pretpostavljene da „Arnauti meštani prave smetnje rušenju mosta”.¹⁰ Pojedine srpske jedinice odvajale su svoje trupe kako bi se obračunale sa manjim pobunama koje su već izbile. Tako su se srpski vojnici 27. novembra 1915. godine uputili u selo Istok gde su od lokalnih Srba dobili obaveštenja o stanju na terenu.

„Kod sela Istoka sem Arnauta bilo je oko 60 neprijateljskih jedinica sa jednim oficirom. Odred je uspeo da ih protera. Neprijateljski delovi su odstupili ka planini Štedinu, a Arnauti su se raspršili i zatvorili po kućama, gde daju otpora.”¹¹

Posebnu važnost za stvaranje negativne slike o ulozi Albana tokom povlačenja srpske vojske i civila imali su sukobi koji su se dogodili nakon što je srpska vojska ušla u Albaniju. Sudbina Kombinovanog odreda bila je posebno teška. Ova jedinica je najpre prošla kroz manje čarke sa lokalnim naoružanim Albancima, nedaleko od Vezirovog mosta. Međutim, 5. decembra 1915. godine došlo je do veće borbe. Tog jutra kod sela Fani Bisaka došlo je do iznenadnog napada na ceo Kombinovani odred. Napad je izveden na čistini koja je bila okružena brdima, pa je pružanje bilo kakvog otpora bilo gotovo uzaludno. Milutin Velimirović bio je jedan od savremenika ovog događaja. „Nastala je strašna zbrka. Mrtvi i ranjeni srpski vojnici padali su na sve strane, i živi su jurili da se dočepaju vodenice ili jaza na potoku, ili čuvika i drugih zaklona, odakle su mogli da prime borbu i da se brane.” Svega par kilometara dalje kod Oroškog visa i sela Bliništa, bila je postavljena nova zaseda. Ovog puta nije bilo govora ni o kakvom otporu. Počeli su pregovori. Sa albanske strane pregovore je vodio katolički sveštenik Dan Zef Maraši, koga su srpski oficiri sumnjičili da stoji iza ovih napada na srpsku vojsku. Nakon celodnevnih razgovora dogovoreno je da srpska vojska bezbedno i sa oružjem nastavi put, ali da preda svu ostalu imovinu tj. volove i oficirske lične stvari.¹²

*

Nekoliko opisanih primera neodoljivo podsećaju na slučajeve srpsko-albanskog nasilja iz nekog drugog vremena, npr. 1941. ili 1998. godine. Iako vođeni gotovo na istim mestima i na sličan način, srpsko-albanski sukobi 20. veka ne predstavljaju jedan neprekinut niz. Svaki od nasilnih događaja odigrao se u posebnom istorijskom kontekstu, vođen specifičnim motivima. Ipak, analogije ne treba odbaciti jer se iz poređenja može mnogo naučiti. Međutim, bez uvođenja naučnog reda u svaki oružani incident, pobunu ili rat ponaosob, ostaje samo istorijski haos koji sam po sebi predstavlja idealan materijal za raspaljivanje novog nasilja ■

1 Richard E. Neustadt, Ernest R. May, *Thinking in Time: The Uses of History for Decision Makers*, New York 1988.
2 Milić Milićević, *Balkanski ratovi*, Beograd 2014, 23-24.
3 Vojislav Danilović, „Iz Balkanskog rata”, u Dragutin Paunić, *Kad su vojske prolazile*, Smederevska Palanka 2014, 56.
4 Milutin Lazarević, *Naši ratovi za oslobođenje i ujedinjenje*, I, Beograd 1928, 50.
5 Milorad Marković, *Ratni dnevnici 1914–1918*, Beograd, Ljubljana 1977, 56-57.
6 „Arnauti pred Debrom”, *Politika*, 10. septembar 1913, 2.
7 „Bez milosti”, *Politika*, 12. septembar 1913, 1.
8 J. Tanović, „Arnauti ginu”, *Politika*, 16. 9. 1913, 2.
9 Dragiša Vasić, „Karakter i mentalitet jednog pokolenja”, u *Odabrana dela*, Beograd 1990, 38.
10 *Veliki rat Srbije za oslobođenje u ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca*, Kraljevine Srbije, XIII, Beograd 1927, 19.
11 Isto, 100.
12 Milutin Velimirović (Milorad), „Stradanje Kombinovanog odreda”, u *Kroz Albaniju*, Beograd, 1968, 115-120.

Mehmed Begić

CHINATOWN

Nebo je bilo užareno i spokojno. La Plaza de Cataluña kao da je sazdana od svih glasova koje sam nekada u životu čuo neke od tih riječi razumio, zapamtio njihove boje jezike crne i žute i bijele i izmješane. Ispod nas Las Ramblas i posljednja stanica je El Raval – nekadašnji zlokobni Barrio Chino. Tamo je luka, a mi nismo turisti. Znamo koliko je ovaj grad lijep. Osjetimo magiju koja nam veže tijela. Možda zbog toga moramo naći ravnotežu na mjestima sa kojih su 1900. godine mladi muškarci poslati u ratove, u Maroko, i dalje, po sopstvenu smrt. Oni sretno obogaljeni su se vraćali u Barrio Chino. Pričaš mi kako su njihove sjene još tu, osjetiš ih svakog puta, navučene na alkohol, morfijum i ulično sređivanje računa noževima. Traže bordele kojih odavno nema, uvijek osjećajući ruke i noge, suvenire nećijih velikih planova, ostavljene u pijesku zemlje Berbera. Vrijeme je da se vratimo, signaliziraju mi tvoji bokovi. Čeka nas zgrada sa prastarim liftom koji vozi samo prema gore. Prošle su skoro dvije decenije od tada. Ali godine nisu nikakav izgovor. Pokušavam se sjetiti tvog imena ■

ARHITEKT

Imaš lice u kojem bih se izgubio da sam ga ugledao prije petnaest godina. Bio bih lud od ljubavi, stražario na svim čoškovima, čekao da me snijeg zatrpa nesvjestan nezemaljskog što u meni raste čekajući da ti vidi obrve, jagodicama dotakne kosti ispod obraza i kaže: živa si vatra od snova i čežnje, a ja životinja od strpljenja stvorena. Pozajmi mi svoje oči, daj mi svoje očuvane ruke za kovanje strateških lanaca. Život je dovoljno posmatran sa krovova: stalaktiti i ledeno stijenje su spremni za novi svijet. Vrijeme je za arhitekturu nepostojećih pogleda koji mirišu na daljine i slobodu. Poslije ovog ništa više neće moći da ostane isto ■

Piše: Melita Randelović

NASTAVNIK I RODNA NERAVNOPRAVNOST U ŠKOLAMA

Ključno pitanje je u kojoj meri nastavni kadar može da odgovori na zahteve koji se postavljaju pred njih u pogledu ostvarivanja rodne ravnopravnosti u školi. Činjenica da fakulteti na kojima se pripremaju za nastavnički poziv retko, ili uopšte ne otvaraju pitanje rodne perspektive u radu sa decom, ostavlja prostor da se lični stavovi i uverenja nastavnika i nastavnica prenesu u učionice i da na taj način kreiraju klimu u školi. Značajan deo kolega i kolegica nije spreman da odgovori na zahteve koji se postavljaju pred njih u pogledu ostvarivanja rodne ravnopravnosti u školama. Većina će reći da pitanje rodne ravnopravnosti nije „goruća” tema i da trenutno u školama postoje „važnija pitanja” i problemi sa kojima se susreću i koje pokušavaju da reše. Problem vršnjačkog nasilja, veliki broj izostanaka sa nastave i nemotivisanost učenika i učenica za rad i učenje, problemi su koje moje kolege i kolegice izdvajaju kao goruće, naglašavajući ličnu bespomoćnost i bespomoćnost školskog sistema da izađe na kraj sa njima.

Na prvi pogled bi se reklo da je rad sa decom trenutno najotvoreniji kanal za uvođenje rodne ravnopravnosti u školsku sredinu. Učenici i učenice pokazuju interesovanje za ovu temu. Zainteresovanost i velika uključenost učenika i učenica tokom časova na kojima se otvaraju ova pitanja potiče prvenstveno iz potrebe mladih ljudi da se bave temama koje se tiču njihovog odrastanja i samospoznavanja.

Program profesionalne orijentacije u osnovnim školama primer je dobre prakse uvođenja rodne ravnopravnosti u osnovne škole kada nastavnici i stručni saradnici vode učenike završnih razreda kroz proces odabira buduće profesije tako što im daju mogućnost da odaberu srednju školu koja će najviše odgovarati njihovim interesovanjima, sklonostima i talentu. Brojne su aktivnosti koje nastavni kadar u saradnji sa roditeljima i lokalnom zajednicom organizuje u cilju osnaživanja učenika i učenica u donošenju konačne odluke: posete institucijama i preduzećima, organizovanje sajмова zanimanja i zanata... Prilikom organizovanja sajma zanimanja potrebno je da o istom zanimanju govore muškarac i žena koji se njime bave. Na ovaj način učenici i učenice se osnažuju da upišu željenu školu bez obzira na uvreženo mišljenje da li je neko zanimanje „žensko”, odnosno „muško”.

Treba pružiti adekvatnu podršku kadru koji je spreman da uvaži rodnu perspektivu u nastavnim i vannastavnim sadržajima u školama i da na taj način doprinosi ostvarivanju rodne ravnopravnosti. Tokom procesa uvođenja rodne ravnopravnosti u škole neophodno je organizovati stalno praćenje, istraživanje i evaluaciju ovog procesa i njegovih efekata ■

Tekst je nastao u okviru projekta „Izgradnja partnerstva škole i porodice”, koji je finansijski podržala ambasada Kraljevine Norveške u Beogradu

VREME SMRTI I RAZONODE